

RECENSIONS

FURIÓ, Antoni; GUIA, Lluís;
 GARCÍA MARSILLA, Vicente (ed.):
*La Generalitat Valenciana. Dels orígens
 a l'abolició*, València, Universitat de València
 i Generalitat Valenciana, 2021, toms I, II i III

Miguel José Deyá Bauzá

Universitat de les Illes Balears

Del 21 al 28 d'octubre de l'any 2018 se celebrà a València i Alacant el congrés titulat *La Veu del Regne. Representació política, recursos públics i construcció de l'estat. 600 any de la Generalitat Valenciana*. De fet, fou més que un congrés un macro congrés, un congrés com els d'abans. Com es deriva del títol l'eix central de les sessions fou el paper de les institucions regnícoles durant l'època medieval i moderna, amb un enfocament europeu. Vet aquí una de les grans virtuts d'aquest congrés, analitzar el sorgiment i evolució d'institucions representatives de les societats europees des d'una perspectiva de *longue durée* com es deia a la historiografia francesa clàssica. Tot i la voluntat internacional del congrés, òbviament, les terres que conformaren la Corona d'Aragó hi tingueren un especial protagonisme.

Tot i que no és costum del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* fer recensions d'obres que no facin esment exclusiu a les Balears, la dimensió, temàtica i els enfocaments metodològics que se'n poden derivar ens evita haver de justificar la inclusió de la present en aquest volum. Allà ens aplegàrem gairebé la totalitat de medievalistes i modernistes de les Illes Balears aportant treballs de gran vàlua i, per ventura més important, contrastant les nostres aportacions i enfocaments amb els que es duen a terme a altres indrets d'Espanya i Europa. Aquesta és la veritable finalitat dels congressos tot i que des dels organismes oficials ja fa anys que pateixen un clar menyspreu a favor d'uns criteris basats en algorismes teòrics i amb avaluacions suposadament anònimes i que es qualifiquen de cegues. Sí, cegues pareix que ho són tot i que en un sentit diferent del que argumenten els seus defensors.

El congrés es desenvolupà en setze sessions, a més de la inaugural i la de clausura, amb més de cent setanta ponències i hi estigueren representats, a més dels territoris de la Corona d'Aragó hispànics i itàlics, Castella, els territoris bascs, Flandes, Brabant, Hainaut, Holanda, Borgonya, Bretanya, Languedoc, Portugal, Provença, a més de diverses aportacions de tipus genèric o metodològic. Durant les sessions es tractaren

temes cabdals com ara la dualitat institucions regnícoles-institucions reials, aspectes fisco-financers (no oblidem que les Diputacions del General i les seves institucions més o menys semblants fora de la Corona d'Aragó comencen precisament amb competències fisco-financeres), el paper de les ciutats... És clar que les actes de publicació d'un congrés d'aquestes dimensions i la transcendència científica que tindran no és un procés senzill ni que es pugui fer a correccia. El 2021 han vist la llum els tres primers volums. Deixant de banda el primer, que recull els parlaments institucionals, els altres dos es dediquen a temes que des de les Illes Balears no hauríem d'oblidar per tal d'aconseguir un major coneixement de les nostres institucions regnícoles de l'època moderna i medieval.

Després del primer volum, dedicat —com ja s'ha dit— als parlaments institucionals, el segon volum de les actes es dedica a l'anàlisi de la Generalitat Valenciana. Rosa Muñoz Pomer n'analitza els orígens, defensant de nou la seva tesi sobre les dificultats de la institució per assumir una veritable representació del Regne en bona part degut al protagonisme del braç reial més lligat a la monarquia. Tanmateix, la institució si generà un aparell administratiu amb els seus funcionaris i servidors, estudiat a la ponència de Peris Bolta pel que fa al segle XV. Es tracta d'un interessant i suggeridor treball que des de la lectura mallorquina ens indica que els il·lencs tenim un camp a explorar més enllà de conèixer, de la mà d'Antoni Planas, els juristes més importants de les institucions mallorquines. Poc sabem del funcionament quotidià de les institucions del Regne de Mallorca i des d'aquesta perspectiva l'aportació de Peris i també la de Pardo Molero o la de Francisco José Abellán pel que fa a la darrera etapa de la institució ens poden indicar un camí a seguir. El darrer dels autors esmentats relaciona l'estructura orgànica de la Generalitat al final de la seva història amb el seu elevat grau d'endeutament.

Naturalment els temes del deute públic emès per la Generalitat valenciana i la gestió dels impostos del general ocupen un lloc rellevant del volum, ateses les competències i els orígens de la institució. Enrique Cruselles, gran coneixedor del món mercantil valencià del segle XV, és l'encarregat de lligar l'arrendament dels impostos pertanyents a la Generalitat amb el món mercantil valencià d'aquell segle. Es de destacar la identificació dels mercaders arrendataris dels impostos de la Generalitat i l'anàlisi de les dificultats per tal d'evitar que acords entre els mercaders suposessin una minva en el preu de licitació dels impostos. Finalment, ens explica Cruselles, els arrendament dels drets del General acabaren en mans de la noblesa. I és que els estudis de les institucions s'han de complementar gairebé sempre amb la societat en que es mouen i els grups dirigents amb les seves estratègies econòmiques i de influir en el poder polític. En l'altre àmbit, el del deute públic, la noblesa també en sortí ben beneficiada, com ens explica Pau Viciano en la seva aportació centrada a les darrerries del segle XV.

Òbviament, si parlem del lligam entre una institució d'origen medieval i el seu àmbit social en els regnes hispànics no podem deixar de fer referència a les minories, tal com són, jueus, conversos o mudèjars. La relació entre conversos i la Generalitat i concretament amb l'arrendament de drets de la Generalitat i el cobrament de censals és estudiada per Guillermo López Juan en una aportació que contextualitza aquest tema amb els vincles financers de conversos amb altres institucions valencianes, sobretot ajuntaments, sempre després dels avalots de 1391. Menys clara se'ns apareix la relació entre la minoria mudèjar i la Generalitat, per ventura en bona part perquè —tal com indica el mateix autor, Manuel Ruzafa— la més clara relació entre aquella comunitat i les institucions reials fa més difícil

analitzar com afectaren de forma concreta als mudèjars les decisions de la Generalitat, més enllà de l'evident hegemonia de les classes dirigents en el funcionament d'aquella.

La dualitat *institucions reials-institucions regnícoles* és un tema present a moltes de les ponències, destacant l'enfocament que en fa Pardo Molero en dos camps concrets, el de la justícia i el de la defensa. Ja sabem que la capacitat d'impartir justícia és el primer tret definidor de les monarquies, les quals des de la Baixa Edat Mitjana es presentaven fins i tot més com a font de justícia que de *lex*. Tanmateix, l'administració de justícia, singularment a la Corona d'Aragó, no es pogué sostreure a les peticions regnícoles, en aquest cas de la Generalitat, tal com ens indica Pardo Molero a la seva aportació centrada en els primers moments de funcionament de l'Audiència de València. Tanmateix, el principi de sobirania compartida està més present, pel que fa al conjunt de la Corona d'Aragó, més en les qüestions de defensa que en les de justícia, tal com s'analitza en aquesta mateixa aportació. I és que, com ens recorda Oscar Clavell, tot i el seu origen fiscal i tal com passà a Catalunya, la Generalitat valenciana assumí altres funcions. De fet, ens hauríem d'acostumar a analitzar les institucions de l'Antic Règim des d'una ampla perspectiva més enllà de les competències que estigueren dotades en els seus orígens, tal i com ens recorda en la seva aportació Emilia Salvador. D'especial importància pels mallorquins resulten les referències de Clavell a les ambaixades, car degut a l'absència de Corts, les ambaixades foren la forma habitual de comunicació entre el Regne i el Rei tal com exposarem nosaltres mateixos en aquest mateix congrés. L'aportació de Clavell i altres insertes en aquest mateix volum obrin un altre tema de reflexió, el de les relacions entre les diferents institucions que es consideraven a elles mateixes representants del Regne; en el cas valencià és ben conegut —i ens ho recorden algunes ponències presentades al congrés— que aquesta dualitat i fins i tot rivalitat es manifestava en el tàndem estaments-Generalitat, situació que —òbviament— fou aprofitada per la Corona *ad beneficium proprium* tal com ens recorden el propi Clavell i Emilia Salvador. Això no vol dir que no hi hagués personatges que participessin en les Juntes d'Estaments i a la Diputació tal com assenyala Miquel Fuertes en el seu estudi sobre el canonge Don Gaspar Grau d'Arellano. De fet, l'estudi dels individus que participaren en institucions d'Antic Règim pot ser un element aclaridor de les societats d'aquell moment i de les institucions que les governaven; un camp relativament poc cultivat encara a Espanya si considerem la riquesa documental del nostre país. Òbviament, un examen prosopogràfic és més difícil que els temes que requereixen menys diversitat de fonts i una menor i més senzilla capacitat de relació i, per tant, d'anàlisi, la qual cosa per ventura pot explicar la relativa falta d'aquesta mena d'enfocaments. Tornant a la dualitat estaments-Diputació, present en molts dels treballs que es recullen en aquest volum, l'aportació de López Camps és ben il·lustrativa i, alhora, un bon resum del que s'ha dit en les darreres dècades sobre el tema. La hipòtesi de que la Diputació apareix més clarament com a representant del Regne en absència de Corts durant l'Edat Mitjana i que els estaments guanyen representativitat durant l'Edat Moderna i singularment en el segle XVII ens sembla molt ben argumentada. Els temps canvien i els interessos de l'oligarquia de la ciutat de València i de la pròpia Corona degueren jugar un paper important en l'intent de donar als estaments una major representativitat *de facto*, deixant fora a altres grups socials i altres ciutats i viles del Regne. Una major representativitat dels estaments que no sols seria *de facto*, sinó també *de iure* en opinió de Pérez Aparicio en la seva documentada aportació a aquest volum.

Al final d'aquest segon volum els treballs dedicats a la sal i a les zones humides de València no tenen una relació i un enfocament directament lligat amb la Generalitat. En tot cas ens trobem davant un volum indispensable per a tots aquells que ens preocupem per les relacions Rei-Regne dins l'àmbit hispànic.

Es completa aquesta primera aportació de les actes del congrés esmentat amb un excel·lent tercer volum dedicat als espais i imatges provocats o nascuts a l'empara de la Generalitat, la seva seu i el seu procés constructiu, les seves distintes dependències, l'heràldica, la participació de la Generalitat en les festes i actes públics... amb dos treballs finals que analitzen els palaus de les Diputacions catalana i aragonesa. I és que cal no oblidar la importància que durant l'Antic Règim tenien aquestes expressions artístiques i socials per tal de fer palesa la importància de les institucions i —més enllà de la dialèctica entre estaments i Generalitat— en allò que anomenen sobirania compartida entre Rei i Regne.

GINARD BUJOSA, Antoni;
 RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu;
 VANRELL TORELLÓ, Joan;
 PUIGGRÒS NOGUERA, Macià:
De Banu Tarif a Binitaref: història i territori,
 Palma, Ajuntament de Sineu-Departament
 de Cultura, Patrimoni i Política Lingüística del
 Consell de Mallorca, 2021, 175 p.

Mateu Ferrer i Socias

Societat Arqueològica Lul·liana

Sense por a equivocar-nos, podem afirmar que Antoni Ginard (geògraf), Andreu Ramis (historiador), Joan Vanrell (arquitecte) i Macià Puiggròs (fotògraf) són els grans coneixedors del tema de fons del present llibre: la contrada de l'antic terme de Sineu, els actuals municipis de Sineu i Lloret de Vistalegre. La seva més que considerable producció bibliogràfica els avala. Amb l'obra que ens proposam analitzar ho tornen a demostrar, tot regalant al lector un viatge pel territori, en concret per les terres de l'antiga possessió de Binitaref i el seu entorn immediat, des de la ineludible dimensió temporal.

El territori triat en aquest estudi mostra un paisatge altament modelat per l'home que l'ha configurat des de l'explotació dels seus recursos. Vet aquí la clau de lectura de l'obra que aborda el tema des de la interdisciplinarietat i de manera exhaustiva. Per això, el treball presentat no deixa al lector indiferent. Compten —i com veurem, assoleixen— els autors,

entre els seus objectius, el d'*afegir claredat a la cartografia d'una part del territori sineuer*. El mode de fer-ho ha estat des de la perspectiva del paisatge històric, des de l'activitat humana. És a dir, fer entenedora la realitat física trobada —avui— des de l'estudi de segles —ahir— d'acció antròpica.

Les fonts utilitzades són nombroses i de tipologia ben diversa. Així, s'ha emprat documentació fiscal (estims, cadastres, amillaraments, *apeos*...) i notarial (testaments, capbreus, inventaris, contractes de lloguer, escriptures de propietat...), juntament amb representacions cartogràfiques (com mapes de visura o el plànol parcel·lari municipal del 1858). També s'ha acudit a l'anàlisi dels pervivents patrimonis material (edificacions, parets i marges, i vies de comunicació) i immaterial (toponímia, models d'explotació, etnografia i tradició oral). Finalment, s'ha consultat i es presenta una extensa i centrada bibliografia, tant de publicacions dels mateixos autors, com d'altres estudis monogràfics.

El contingut de l'obra s'estructura de manera històrica —com a diacrònica visió de llarga durada, i d'*ampli espectre* també podríem dir— sobre la base de la cronologia típica de la Història de Mallorca, definint de manera natural els seus grans apartats. Aquests capítols venen precedits per una introducció al medi físic del territori objecte del llibre, tot i que per raons òbvies, la dimensió espacial no abandona mai al lector al llarg de tota l'obra. Alhora, també trobam tractats, dintre del cos del treball, alguns aspectes transversals sobre la producció agrària, els sistemes d'emprus de la terra i la microtoponímia. Els aspectes geogràfics on es descriuen el lloc i el medi de l'antiga possessió de Binitaref, s'aborden també per comparació amb altres finques del terme de Sineu i situant-los en el conjunt del seu marc geogràfic immediat.

Dels orígens (la prehistòria i l'època islàmica, amb especial atenció a les propostes de poblament andalusí per part del clan dels Banu Tarif), i dels elements materials més antics, anteriors a la conquesta cristiana de 1229 i que conformaren el *rahan Beni Taref*, destaquen especialment les seves coves —tant naturals com artificials— adaptades a les necessitats de l'activitat ramadera, i les més que versemblants —tot i que pendent de prospeccionar arqueològicament— restes de pretèrits sistemes de captació, transport i emmagatzematge d'aigua que perduren fins els nostres dies.

Per a l'inici de l'època feudal, es recullen i historien les diverses micro-entitats territorials que, als segles XIII i XIV, conformaven el mosaic d'explotacions al voltant de Binitaref i que foren l'origen de la vila de Sineu. S'analitza l'evolució de la propietat durant el domini feudal, des de la concessió de terres —nou jovades en total— amb el Repartiment (1242) a favor de Domingo Clavell i de Berenguer de Sant Melió, fins a la constatació de la possessió del domini directe pels Arnau i la del domini útil pels Gual, ja al segle XV.

La informació a partir del final de l'edat mitjana i de tota l'edat moderna, per raons de la tipologia documental disponible —ja que es tenen a l'abast abundants i valuoses fonts escrites de les quals els autors en treuen bon profit— és especialment rica. En aquestes, queda palesa l'antiquíssima i continuada vinculació de la família Arnau amb la terra objecte de l'estudi. Llinatge aquest que comptà amb diverses propietats a l'antic terme de Sineu, com les possessions de Son Marron i Son Joan Arnau. S'examinen també els contractes d'arrendament com a forma d'explotació de la propietat agrària i la producció agropecuària durant els segles XVII i XVIII. Cal destacar l'anàlisi d'un mapa de visura de Binitaref de finals del segle XVIII (1796), una petita joia cartogràfica conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

A partir del segle XIX, l'evolució de Binitaref participa de les pautes comunes a les imparable transformacions de la propietat del moment: segregacions, parcel·lacions i establiments. Mentre, ja referint-se al segle XX, els autors ens parlen de les primeres dinàmiques urbanitzadores.

Amb aquest pla de treball se'ns mostra l'acció antròpica continuada al llarg dels segles, en què l'home és presentat com un element que altera l'entorn, tot adaptant-lo a les seves necessitats i sempre en funció de les seves capacitats. Una terra treballada i posada en valor, un esforç humà —que els investigadors quantifiquen amb dades com la dels metres lineals de marjada o paret seca— vertebrador del territori, configurador del paisatge i modificador de l'entorn. En definitiva, l'home defineix el territori, i el territori configura el tarannà humà.

Amb tot això, al llibre impacten visualment les artístiques fotografies, algunes d'elles de gran format (a tota pàgina), documents gràfics d'una alta qualitat plàstica que es veu reforçada per haver-se optat pel blanc i negre. Igualment, és un encert la incorporació de plànols —ineludibles, didàctics i nets— en tant introdueixen una imatge moderna al treball i faciliten la comprensió del que al text s'explica. S'agraeix també l'extraordinària quantitat de referències documentals arxivístiques, en tant esdevindran una font imprescindible per a noves investigacions. Finalment, cal remarcar la qualitat de les referències al medi i les explicacions geogràfiques —climatològiques, del sòl, cartogràfiques, mesuraments i localitzacions— que possibiliten al lector endinsar-se en primera persona en el territori.

Per contra, tot i que podem entendre els motius per no haver-ho fet, trobam a faltar la inclusió d'un arbre genealògic de la família Arnau, propietària de la finca durant generacions. Igualment, ens sembla excessiva la informació de finques confrontants o dels voltants de Binitaref, fet que pot distraure un tant al lector. Tot això, evidentment, no desmereix en absolut l'obra.

Tenim a les mans un llibre amb un recorregut cronològic amplíssim, amb una ingent informació sobre el territori i la propietat, abordat des de la multidisciplinarietat que, sens dubte, esdevé una fita indispensable entre aquest tipus d'estudis. Presenta subtilment el tema d'un fràgil i canviant patrimoni que els autors valoritzen, convertint-lo en un recurs privilegiat a estudiar i divulgar, i que —podríem acordar— és inexcusable protegir. Una herència dels nostres avantpassats, gestionada i engrandida pels qui ens precediren, i que tenim l'obligació de conèixer i trametre dignament conforme es mereix pel seu intrínsec valor.

Els artífexs del llibre han sabut conjuminar la rigorositat d'incansables jornades de feina amb la passió que els fa ser sabedors del tresor que dissectionen i exposen acuradament. L'obra posa en evidència les discretes tasques desenvolupades durant anys amb la difusió del profund i vast coneixement, assolit gràcies a la intel·ligent feina en equip, veritable exemple de treball cooperatiu. Ginard, Ramis, Vanrell i Puiggròs han volgut, una vegada més, fer-nos partícips de la seva erudició local i professionalitat disciplinar, cada un des del seu àmbit del coneixement humà i de les arts, posant-les al servei de la societat i del país.

En definitiva, *De Banu Tarif a Binitaref* és una clara convidada a què tan fecund projecte sigui replicat —ni que sigui per sana enveja al terme de Sineu per comptar amb aquest títol entre la seva bibliografia local— per altres municipis de la nostra estimada ruralia mallorquina. Investigadors no en falten, fonts documentals, tampoc.

SALAS VIVES, Pere:
L'espanyolització de Mallorca, 1808-1923,
 El Gall Editor, Mallorca, 2020, col·lecció Els Feters
 36, 422 p.

Antoni Marimon Riutort

Universitat de les Illes Balears

La qüestió de les identitats nacionals és una de les més importants en l'esdevenir històric. Amb tot, durant molt de temps fou postergada en els estudis històrics a causa de l'hegemonia d'una història social i econòmica poc interessada en els fets que encaixaven malament en la dinàmica de la lluita de classes. Però l'enfonsament del bloc de l'Est, el sorgiment de més d'una vintena de nous estats-nació, l'auge dels nacionalismes d'estat en un món multipolar i la persistència dels nacionalismes que es consideren d'alliberament nacional, han coincidit amb un renovat interès acadèmic per aquesta qüestió.

A mesura que han anat proliferant les recerques, l'enorme complexitat del tema ha restat cada vegada més evident. Així, en el cas de Mallorca, ens trobam amb una pàtria o identitat nacional medieval originada en la conquesta cristiana i catalanoaragonesa del segle XIII, que ha estat recentment analitzada per Antoni Mas i Forners en una altra obra de referència, *Llengua, terra, pàtria i nació* (2020). En aquesta identitat es va superposant, de manera progressiva però inexorable, una nació política de matriu castellana, ja a l'edat moderna, però sobretot en els segles XIX i XX.

Sobre la persistència i els intents de reactivació de la identitat mallorquina originària, d'arrel catalana, disposam d'un conjunt important de recerques encara que sempre hi ha molts d'aspectes que romanen en la foscor. Però el procés mitjançant el qual els mallorquins adoptaren i assumiren, en part o totalment, de grat o per força, la identitat espanyola, quasi no tenim estudis. I és un tema fonamental, perquè l'espanyolització de Mallorca ha estat tan potent que, entre molts d'altres exemples possibles, mai no ha sortit elegit un diputat d'una opció nacionalment clarament alternativa, encara que alguns dels elegits al si de candidatures estatals espanyoles eren força ambigus, des d'Antoni Villalonga fins a Gabriel Alomar, per a posar dos casos prou coneguts.

Per això és molt important l'aportació de Pere Salas Vives, autor de la primera obra que tracta de forma rigorosa el tema de l'espanyolització en un període de llarga durada, des del 1808 fins al 1923. Amb tot volem recordar els estudis precursors d'Isabel Peñarribia, especialment *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional* (1991); i de Josep Maria Buades i Juan, "Una aproximació a l'espanyolisme a Mallorca (1939-1975)", inclòs en el llibre *Verguisme, anarquisme i espanyolisme* (1997).

El doctor Pere Salas Vives és professor de la Universitat de les Illes Balears des del 1997, ha estat arxiver i bibliotecari de l'Ajuntament de Pollença i és autor d'una àmplia obra, entre la qual podem destacar *El poder i els poderosos a les viles de Mallorca* (1997), *Guillem Cifre de Colonya, un sant que no anava a missa* (1999) i *Clara Hammerl. Una dona de paraula* (2016).

A l'hora d'estudiar un tema tan sensible com aquest, Pere Salas s'alinea amb els historiadors anomenats "modernistes", que consideren que el nacionalisme és bàsicament un fenomen de l'època contemporània. Però ho fa només en part, perquè també considera completament vàlida la tesi etnosimbolista (o etnonacionalista) exposada per Anthony D. Smith i altres autors, que afirmen que les nacions tendrien els seus fonaments en els comportaments ètnics i les formes polítiques preexistents. Així, en paraules de Pere Salas, "les nacions no s'inventen del no res al segle XIX gràcies a la modernització". Ara bé, tampoc són fenòmens "naturals", com pretenen els historiadors anomenats primordialistes.

Aquesta actitud, una mica eclèctica, és la que li permet analitzar el més científicament possible un conjunt d'aspectes que determinen el procés d'imposició, o d'acceptació, de l'espanyolitat a Mallorca. Aquesta anàlisi té un sòlid suport teòric mitjançant una amplíssima bibliografia nacional, estatal i internacional, que utilitza d'una manera magistral durant tota l'obra. A més, la seva àmplia recerca té un ancoratge molt sòlid en l'ús de diverses fonts directes. Entre d'altres, destaquen els arxius d'àmbit mallorquí i els d'àmbit estrictament local (Andratx, Artà, Capdepera, Llubí, Manacor, Montuïri, Palma i Pollença). Però també esdevé fonamental una premsa periòdica que és una eina molt útil per a l'historiador a causa de la seva enorme pluralitat ideològica i per la capacitat de reflectir el dia a dia d'una societat. S'ha de recordar que el 1812 és, precisament, l'any d'aparició de la premsa diària a Palma, i que només en els anys trenta del segle XX, la ràdio li va començar a disputar l'hegemonia com a mitjà de comunicació de masses.

Pere Salas coincideix amb Miquel dels Sants Oliver a l'hora de considerar la Guerra del Francès, no debades anomenada Guerra d'Independència, com a una fita clau en el desenvolupament del nacionalisme espanyol. No era la primera vegada que els mallorquins, o una part d'ells, se sentien, o els feien sentir, part d'una pàtria comuna amb la resta dels espanyols, com bé indica l'historiador pollencí. En aquest sentit, voldria recordar que la reial cèdula de 1768 que imposà el castellà a l'ensenyament ho intentava justificar perquè era "el idioma general de la Nación para su mayor armonía y enlace reciproco". Però amb la guerra contra Napoleó i la instauració del nou règim liberal, la nació passava a ésser la font de tota la sobirania i adquiria una rellevància que no havia assolit en el passat. De totes maneres, en el cas espanyol, la monarquia i la religió, així com el recurs a un passat convenientment reinterpretat, són elements clau en la configuració d'una renovada nació espanyola concretada en la Constitució de 1812. Els mallorquins s'integren amb una certa naturalitat en el debat polític espanyol i hi aporten figures importants, com el bisbe Bernat Nadal, president de les Corts de Cadis. A més l'estat incrementà la seva presència amb la creació de noves institucions com les Diputacions provincials o la figura del "jefe político", el futur governador civil. A més, Salas coincideix amb Peñarrubia a l'hora de valorar que, per a molts de liberals mallorquins, "la defensa dels interessos locals, com una tributació més justa o la pròpia cultura illenca, formava part de la nova política i, per tant, de la nació espanyola" (p.49). De totes maneres no puc deixar d'esmentar que les queixes contra l'expoli fiscal seran freqüents i que la cultura pròpia serà una vegada més marginada i fins i tot perseguida, amb mesures com la Llei del notariat de 1862.

El capítol dedicat a la Guerra d'Àfrica (1859-1860) resulta especialment brillant. Aleshores ja s'havia consolidat una nació espanyola de base castellana que disposava d'un estat fortament centralitzat. I, tanmateix, la població mallorquina continuava essent etnoculturalment diferenciada i hereva directe d'aquella repoblació cristiana i catalana

del segle XIII. Ambdues identitats coincidien en el rebuig al “moro”, al tradicional enemic musulmà. De manera que la col·laboració dels mallorquins va esser entusiasta en la guerra contra el Marroc. En paraules de Pere Salas, la guerra crea nació, també serveix per a comprovar la seva fortalesa i contribueix a la sacralització de la nació durant la vida quotidiana. En aquest cas concret el suport de l'església va esser total, com també ho fou el de la burgesia palmesana, interessada en millorar les seves posicions comercials en el nord d'Àfrica.

Posteriorment, la Guerra de Cuba, Puerto Rico i les Filipines (1895-1898), inicialment provocà una reacció semblant, amb alguns matisos, com el fet que en aquesta ocasió es lliurava una contesa bèl·lica per “la integridad de la patria”, espanyola, evidentment, i que la presència d'un mallorquí al capdavant de les forces armades espanyoles afegí un plus d'entusiasme. El suport a Weyler fou molt ampli a Mallorca, però en el cas del republicanisme arribà a extrems gairebé delirants, fet que provocà el distanciament durant molts d'anys d'un jove Gabriel Alomar. Ben encertadament, Pere Salas reproduïx una portada del diari palmesà *La Unión Republicana* (14-10-1898) on es presentà Weyler com a “El único caudillo”.

Però les guerres són fets relativament excepcionals, i en el cas espanyol abunden les guerres civils i les derrotes traumàtiques, que també patiren d'altres grans estats com Itàlia, França o Alemanya, per cert. Però el desplegament administratiu de l'estat nació és un fet constant que afecta, fins a cert punt, el dia a dia de tota la població. Pere Salas considera que la consolidació de l'estat nació contemporani és consubstancial a l'expansió de l'administració pública, amb els seus funcionaris cada vegada més nombrosos i un conjunt de lleis, normes, decrets i reglaments que són d'obligat compliment. El nou estat liberal té més voluntat i, sobretot, més capacitat interventora que l'antic estat absolutista. Per això es pot dotar, en paraules de Salas, d'una “nova administració capaç de connectar la realitat social i nacional”. El liberalisme centralista espanyol, malgrat les seves evidents febleses, serà capaç de derrotar el carlisme foralista en tres guerres civils i diversos aixecaments menors, així com al republicanisme federal radical o cantonalista. A més, s'esforçarà per imitar la França jacobina, tant a l'interior, com en alguna ocasió (Mèxic, Indoxina), a l'exterior. Com bé va dir l'economista Germà Bel, “Espanya, capital París”. Però com que el punt de partida i el grau d'eficàcia varen esser molt diferents, per sort per a les nacionalitats històriques hispàniques, el resultat tampoc no fou idèntic.

Pere Salas també passa revista a un conjunt de sectors en els quals l'estat intervé cada vegada més, sovint en col·laboració amb les autoritats locals, que no deixen d'esser també estat. Resulten evidents els casos de l'exèrcit permanent, la policia i la Guàrdia Civil o la hisenda, però es dedica atenció així mateix a la qüestió de la salut pública, amb les epidèmies com a moments de màxim control per part de l'estat. L'expansió del capitalisme també va tenir el suport decidit de l'estat liberal i no debades es parla de “mercat nacional” i s'impulsen un conjunt de processos de modernització, estandardització i professionalització que tenen l'estat nació com a referent i marc regulador.

Tot plegat fa que el nombre d'empleats públics s'incrementi molt en el període estudiat. Per posar només un exemple, a principis del segle XX, gairebé tots els municipis de Mallorca ja tenien un metge titular, molts disposaven d'un veterinari i estaven incorporant la plaça del farmacèutic titular. Tots ells ben aviat esdevingueren puntals de les seves respectives comunitats locals.

En aquesta ambiciosa obra també s'analitza com s'assumeix, des de baix, l'espanyolització, a través d'elements tan diferents com la toponímia urbana o la politització de la població enquadrada en els grans partits d'àmbit nacional espanyol. El procés democratitzador aniria sovint unit al procés de construcció i consolidació de la identitat nacional. Amb tot, els matisos entre liberals i conservadors eren importants, i encara ho eren més entre els carlins i els republicans federals, que tenien projectes nacionals espanyols molt diferents, a les antípodes del centralisme jacobí.

L'ensenyament va jugar un paper fonamental a l'hora d'assimilar els mallorquins a una espanyolitat construïda sobre la base de la Corona de Castella. Pere Salas hi dedica tot un capítol, amb el títol ben significatiu: "ensenyar i aprendre a ser espanyols". I és que l'objectiu de tot estat nació és l'homogeneïtat cultural. Per cert que aquesta tònica s'acompleix fins i tot en el cas dels Estats Units, exemple màxim de nació cívica sense una base clara d'origen ètnocultural, però que ha imposat, de facto, l'anglès fent desaparèixer tot tipus de llengües (ameríndies, africanes, europees), durant la seva relativament breu trajectòria.

El cas de l'església, com sempre, resulta especialment complex. Pere Salas passa revista a la contribució entusiasta de bona part del clergat a la major glòria d'una nació espanyola unitària que sovint tenia en el catolicisme un dels seus elements definidors. Però també hi havia una altra església, la que va emergir el 1898 amb el bisbe Campins i mossèn Antoni Maria Alcover, molt més vinculada a la nacionalitat històrica mallorquina d'arrel catalana. Però Pere Salas considera que aquests clergues regionalistes no qüestionaven la nació espanyola "sinó que també la potenciaven, des d'una visió que connectava implícitament el que era particular (la petita pàtria) amb el que era general (la gran pàtria)" (p. 332). De totes maneres, s'han fet interpretacions un poc diferents d'aquesta dualitat, més proclius al vessant nacionalista-catalanista, com la que podeu trobar a l'obra de Rafel Horrach i Llabrés, *La formació del regionalisme catòlic a Mallorca (1840-1915)* (2017).

El llibre de Pere Salas es tanca amb un magnífic capítol dedicat a l'important paper de la història i els historiadors en la creació d'identitats. Si bé hi va haver una història directament al servei d'un estat nació espanyol unitarista i centralista, a Mallorca la mateixa realitat històrica afavoria un cert regionalisme que tenia en el passat medieval un referent gairebé gloriós. Segons l'autor d'aquest estudi, "de totes formes, aquest regionalisme serví també per enfortir una determinada idea d'Estat i d'Espanya liberal-conservadora, on tenien cabuda les particularitats regionals en sintonia amb el catolicisme" (p. 373). Però, al mateix temps, el regionalisme també pot esdevenir "una passa prèvia i necessària per al potencial desenvolupament de propostes identitàries alternatives a la forma que adoptava el nacionalisme espanyol del moment" (p. 374). Evidentment, això implica que, com ha dit Xosé Manuel Núñez Seixas, existeix un potencial conflicte entre les propostes regionals i les nacionals-estatals. En la meua opinió, els punts de fricció que dificulten poder considerar el regionalisme a Mallorca merament com una variant en la construcció de l'estat nació espanyol són el fet de reivindicar una llengua d'alta cultura, tan vàlida com la castellana; la incapacitat del govern central per entendre el fet insular (pluriinsular a les Illes Balears); i el sentiment de pertinença a un poble etnoculturalment diferent, un fet compartit, paradoxalment, fins i tot pels sectors aparentment més espanyolitzats.

Malgrat els constants avanços en l'espanyolització i en la castellanització, tan ben descrits per Pere Salas, cap al 1920, un observador tan perspicaç com Josep Pla considerava que

encara persistia a Mallorca una potent identitat diferenciada, sobretot a la Part Forana. Segons l'escriptor empordanès, "La llengua i les característiques profundes han estat salvades a Mallorca, com a Catalunya, per la ruralia i la petita propietat". Però, paradoxalment, segons els estudis de Peñarrubia, B. Carrió i altres autors, el nacionalisme mallorquí organitzat tenia una forta base urbana d'intel·lectuals i professionals liberals.

De totes maneres, després de més de 400 pàgines i quasi 800 notes a peu de pàgina, Pere Salas ha demostrat sobradament que no es pot parlar d'una "feble" nacionalització espanyola. Hi va haver un procés llarg, complex, que afectà, si bé de diferent manera i en diferent grau, tots els sectors socials. La sacralització de la nació espanyola va ésser un fet i fou assumit per bona part de la població mallorquina. Però també és cert, com bé afirma el mateix Salas, que hi va haver una convivència de diverses identitats amb la nacional espanyola. No tan sols la nacionalitat històrica mallorquina, sinó també les comunitats locals o les doctrines universalistes, com el federalisme, el socialisme, l'anarquisme, el comunisme o el mateix catolicisme. Però a Europa, el 1914, la lleialtat màxima va ésser l'estatal-nacional. I a Mallorca, el 1936-1939, triomfà de manera brutal la imposició d'una identitat nacional espanyola de caràcter exclouent.

Ben estructurat i ben redactat, dues virtuts que sempre haurien d'acompanyar els llibres d'història, *L'espanyolització de Mallorca* es complementa amb una molt bona selecció d'imatges, que sempre van acompanyades de la corresponent explicació. En definitiva, una aportació indispensable per a conèixer el nostre passat més recent i entendre un present extremadament complex.

